

i nebezpečí, které postihlo jiné sociology, např. amerického sociologa T. Parsonse, jehož „velká teorie“ počítá s možností empirického ověření (např. v problematice sociální stratifikace), avšak složité a těžkopádný pojmový rámec zdaleka neslouží skutečnému popisu americké společnosti a jako takový je pro tyto účely, mírně řečeno, nepoužitelný.

Zřejmě jen postupná práce v oblasti konkrétních výzkumů a teoretické upřesňování sociologických pojmů pomohou překonávat nejasnosti obou integrovaných oblastí a najít nejen nová, originální řešení existujících problémů, ale zajistit i praktickou aplikaci získaných poznatků.

Dále G. N. Čerkasov na základě empirických údajů brojí zejména proti sociální neefektivnosti částečné mechanizace.

Sovětský vědec prokazuje smysl pro komplexní posuzování jevů i v otázkách týkajících se mezd. Na základě šetření v Novosibirsku sleduje vztahy mezi plněním norem, názory na „napjatost“ norem spotřeby pracovního času, koeficientem spokojenosti s prací a koeficientem obtížnosti práce.

V sociologii práce diskutovaný problém vztahu pracovní satisfakce k úrovni výděлку zde dostává konkrétní podobu. Empirické údaje získané v Novosibirsku naznačují, že pracovní satisfakce je zřejmě fenomén, který není jednoduše spjat s úrovní výděлку, že zde vstupují „do hry“ i jiné proměnné pracovního procesu, jako např. obtížnost práce, subjektivní názory pracovníků na zvládnutelnost úkolů apod.

Problematikou mezd ve spojitosti s reprodukci pracovní síly se G. N. Čerkasov zabývá i v předposlední části své práce, nazvané *Životní podmínky a efektivnost práce*. Zde také analyzuje vztahy mezi nemocností a pracovní únavou, spokojeností s prací a vzděláním apod.

Důležitý je autorův akcent na vzájemný vztah mimopracovní a pracovní sféry. Vliv kvality využití mimopracovního času na pracovní výkon posunuje totiž úsilí vedoucích pracovníků různých úrovní o dobrý výkon osazenstva za obvod dané instituce a vzájemný vztah obou oblastí nutí řešit otázku tvorby optimálních podmínek v práci i mimo ni, a to nejen ve vztahu k výkonu, ale v roli k usměrňování rozvoje lidských potencialit.

V poslední kapitole *Kolektiv a osobnost* si autor všímá zejména tří důležitých skutečností pracovního procesu: formování kolektivu a vlivu stylu řízení na tento fakt, rozvoje tvůrčí aktivity pracujících a mobility kádru.

I když si zde nejde ani tak o hlubokou analýzu jako spíše o popis problémů, je třeba akceptovat pokus zabývat se složitými otázkami socialistického soutěžení, iniciativy pracujících, příčinou disfunkční mobility pracovních sil apod.

Kniha určená odborovým pracovníkům po-

ukazem na potřebu komplexního pohledu na pracovní proces se tak stává stimulatorem moderního stylu myšlení, které je žádoucí jak pro úspěšné zvládnutí mnohdy složitých výrobních úkolů, tak i pro tvorbu optimálního klimatu organizací, kde ještě dnes tráví značnou část svého denního časového rozvrhu masy ekonomicky aktivních lidí.

Jiří Fanta

O významu sexuální výchovy a některých přístupech k jejímu řešení

(Sjöberg E. et al.: Samspel)

Stockholm, RFSU (Celostátní svaz pro pohlavní výchovu) 1969.

Povaha, cíl, obsah i prostředky výchovy a vzdělání jsou v socialistické společnosti chápány a určovány na podkladě poznání zákonitostí a vývojových tendencí. Metodologickým principem dialektického zkoumání systému prostředků, jimiž jsou realizovány cíle výchovy, je východisko z konkrétní totality. To znamená, že žádný prostředek nemůže být posuzován izolovaně od ostatních a že žádný prostředek není samospasitelný, protože ve výchově se uplatňuje mnoho vlivů. Teprve tehdy, jsou-li určité didaktické prostředky správně klasifikovány a zařazeny do určitého výchovného systému, nabývají na konkrétnosti a mohou dosáhnout příznivého efektu. Tento princip se vztahuje ve stejné míře na otázky sexuální výchovy, které tvoří důležitou součást obecné výchovy mladé generace.

A. S. Makarenko připomínal, že sexuální výchova je obtížná jediné tehdy, „když se na ni díváme odděleně, když jí přikládáme příliš velký význam a odlišujeme ji od všech ostatních výchovných otázek“.¹ Jeho zásady pohlavní výchovy vycházejí z principu, že každý člověk po dosažení určitého věku musí žít pohlavním životem a že společenská morálka ukládá každému občanu určité závazky. Pohlavní život každého muže a ženy musí být v harmonickém poměru k rodině a k lásce. Společnost uznává takový sexuální život, který sleduje dva cíle: lidské štěstí a plnění i výchovu dětí. Správná pohlavní výchova, jako každá výchova lidské povahy, se uskutečňuje na každém kroku. „Proto výchova dítěte k poctivosti, pracovitosti, upřímnosti, přímosti, čistotnosti, pravdomluvnosti, účte k druhému člověku, jeho citům a zájmům, lásce k vlasti, věrnosti ideálům socialistické revoluce je zároveň i správnou pohlavní výchovou. Mezi těmito všeobecnými výchovnými metodami jsou takové, které mají k pohlavní výchově bližší vztah, i takové, které k ní mají vztah vzdálenější, ale všechny dohromady do značné míry určují i náš úspěch ve výchově příštího otce nebo matky, příštího muže nebo ženy.“² „Důležitým činitelem je celková výchova citu a lásky, která vytváří osobní a povahové rysy, jež nutně potřebuje kolektivní člověk, aby se mohl chovat mravně i v pohlavním životě. V tom-

¹ Makarenko. A. S.: *O výchově dětí v rodině*. Praha 1950, s. 73.

² Tamtéž, s. 75.

to směru působí příznivě správný režim v rodině, přiměřené zatížení dítěte starostmi, prací a sportem.³

Obecně platí, že do oblasti sexuální výchovy patří informace o fyziologii a hygieně pohlaví, vytváření správného vztahu k sexuálním otázkám, zejména aspekt morální a společenské odpovědnosti, a výchova správných postojů a návyků k usměrňování pohlavního pudu. Výzkumy K. Imielińskiho⁴ totiž ukázaly, že asi 50 % mládeže je poučeno o sexuálních otázkách před dvanáctým rokem, z toho však pouze 12,8 % rodiči, 9,9 % školou a zbytek z jiných zdrojů (z toho 44,5 % od kamarádů a kamarádek).

Složitost a mnohostrannost erotiky a sexu vyžadují složité, mnohostranný a citlivý přístup k sexuální výchově, aby bylo možno předcházet pozdějším sexuálním výstřelkům. Během dospívání si chlapci a děvčata osvojují typické sexuální role, které jsou závislé na kultuře a mravních normách. B. Russell připomíná, že když dospělí dělají se sexuálními otázkami tajnosti, nesmírně tím podporují přirozenou zvědavost mládeže. Proto doporučuje, aby se rodiče chovali „k pohlaví právě tak, jako ke každému jinému tématu“, aby odpovídali dětem na každou otázku a dávali jim právě tolik informací, kolik si děti přejí nebo kolik mohou pochopit. Dítě „nikdy nedospěje k pojmu necudnosti, neboť tento pojem závisí na přesvědčení, že o jistých tématech se nemá mluvit. Sexuální zvědavost, jako každá jiná, pomine, když je uspokojena. Proto chceme-li zabránit, aby mládež nebyla posedlá pohlavím, je rozhodně nejlepší říci jí o něm právě tolik, kolik si přejí vědět.“⁵

Pro lepší pochopení intimního života a pro pozdější sexuální život je významné přátelství dospívajících, protože právě v této době mladý člověk hledá někoho, kdo by ho pochopil, kdo by mu porozuměl. To je ona velká změna, kterou dětství ještě nezná. Přítel nebo přítelkyně se stává osobní hodnotou, k níž se vytváří zvláštní citový vztah bez jakékoli sobeckosti a zištnosti. Proto některá přátelství vytvořená v tomto období trvají po celý život a mají nesmírný vliv na duševní růst mladých lidí. Znakem takového přátelství je především vzájemná důvěra; vědomí toho, že nic nebude prozrazeno, je patrné to nejdůležitější, co mladí od přátelství vyžadují.

V otázkách výchovy k erotice a sexu má velký význam stud. Je mnoho hlasů, že stud se v moderní době jaksi vytrácí ze života mladých lidí. Stud velmi úzce souvisí s pohlavním pudem. Pocit sebejistoty, sebeuplatnění nebo méněcennosti je velmi subjektivní. i když je determinován normami platné morálky. Stud nelze spojovat pouze s oblastí sexu, ale právě zde je nejvýraznější.

V sexuální výchově má významné místo tzv. dívčí stud. Zvláště mladé dívky bez po-

třebných životních zkušeností, ale s teoretickými „vědomostmi“ o různých sexuálních „výkonech“ mohou někdy končit v partách s nevybíravými sexuálními vztahy. Dívka se v takové společnosti velmi rychle zbavuje studu a nakonec ho v sobě potlačí. Proto stud není zdaleka samoúčelný.⁶

Sexuální výchova je v mnoha zemích chápána jako součást celkové výchovy. Je nejen záležitostí rodičů, ale i školy. Například v Německé spolkové republice probíhá sexuální výchova ve školách podle atlasu, který má dvanáct kapitol, v nichž se mládež seznamuje s biologickými základy vývoje, pohlavím, ovulací a menses, vývojem embrya po souloží, těhotenstvím, porodem, Rh faktorem, dvojčaty, antikoncepcí, přerušením těhotenství, pohlavními chorobami a tělesnou hygienou. Na amerických univerzitách a kolelech jsou již od čtyřicátých let pořádány speciální kursy, v nichž se studentská mládež seznamuje se sexuálními otázkami v širších souvislostech. Obsahem kursů je poučení o přátelství, milování, cudnosti, výběru manžela, těhotenství, sňatku, šťastném manželství a dětech. Na některých školách začíná sexuální výchova již v šesté třídě a je orientována podle vznesených dotazů; opakuje se v devátém ročníku, kde je prohloubena o nové přednášky o sexuálních abnormalitách, o sexu mimo manželství, o pohlavních chorobách a psychologických nebezpečích promiskuity, o společenských názorech na sexualitu, o volbě partnera a o manželské odpovědnosti v rodině. Sexuální výchova ve Spojených státech vychází ze známého poznání, že děti dosahují pohlavní zralosti v různém věku — některé v deseti, jiné ve čtrnácti letech. Proto osnova výuky předpokládá, že látka se bude každé dva až tři roky opakovat.

Ve Švédsku byla již v roce 1967 schválena učebnice povinné sexuální výchovy *Samspel* (Souhra)⁷ pro všechny děti od 13 let. Popud k jejímu vydání dal *Celostátní svaz pro pohlavní výchovu* (RFSU), který si klade za cíl „vyvíjet činnost pro větší otevřenost a informovanost o pohlavních otázkách a o otázkách plánovaného rodičovství“. Pro tento účel má RFSU i vlastní kliniky a vyvíjí rozsáhlou činnost informační a vyučovací. Činnost těchto klinik zahrnuje různé typy preventivního poradenství, informací pomocí korespondence a poradenství v otázkách sexuálního soužití. Vlastní vyučování se zabývá hlavně tématem *Plánované rodičovství* a zahrnuje široký věkový rejstřík — od vyšších stupňů základní školy až po dospělě.

Autoři učebnice *Samspel* — kurátorka E. Sjöbergová, poradce svazového tajemníka K. Hansson, psychiatr T. Sjövall a gynekolog L. Engström — tvrdí, že účelem spisu je „posloužit jednak tím, že se jeho obsah stane základem pohlavní výchovy na vyšším stupni základní školy, na učňovských nebo odborných školách a gymnasiích, jednak tím, že

³ Tamtéž s. 79–80.

⁴ Imieliński, K.: *Psychologia Wychowawcza*. 1961, No 2, s. 163.

⁵ Russell, B.: *Manželství a mravnost*. Praha 1947, s. 64.

⁶ Vaněk, A.: *Příznaky krize manželské rodiny*. Praha 1971, s. 256–265.

⁷ Sjöberg, E. et al: *Samspel*. Stockholm 1969.

konvenčním způsobem způsobem informuje z lidí by chtěli vědet, existují-li speciální léky pro sexuální problémy a situace... Odpověď zní: Ne. Léky, které by nám zaručeně pomohly z těchto problémů, neexistují.“

Stručný obsah kapitol:

1. Pohlavní funkce

V každém člověku existuje přirozený pohlavní pud, který má u různých jednotlivců nejstejnou intenzitu a je odvislý od věku i podmínek, v nichž žijeme. Již u dětí se setkáváme s určitým druhem sexuálního chování, které je přirozeným stupněm vývoje k sexuální dospělosti. Sexuální soužití mezi dvěma lidmi je výrazem vrhlých a přátelských vzájemných citů a musí být v rámci dobrého a upřímného poměru mezi partnery rozvíjeno a kultivováno.

2. Děti, ale až sami budeme chít

Plánovanému rodičovství je věnována zvýšená pozornost jak ze strany státu, tak ze strany různých zájmových organizací. Na volbu preventivních prostředků mají vliv jak tělesné, tak i citové faktory a o jejich použití se mají oba partneři předem dohodnout. Strach a stud z rozhovoru o těchto závažných otázkách mezi partnery není na místě. Samspel varovně připomíná, že „při zcela příležitostných sexuálních stycích je třeba nezapomenout chránit sama sebe“.

3. Preventivní způsoby

Kapitola uvádí všechny známé preventivní způsoby ochrany proti otěhotnění a jejich výhody i nevýhody.

Ve smyslu švédského zákona je sexuální styk dovolen od patnácti let, a proto je povolena interrupce mladým dívkám, které otěhotněly.

4. Souhra

„Kdy?

... Neexistují hotové názory, podle nichž by každý měl a mohl žít. Je nutno spoléhat na vlastní úsudek. Někteří mladí lidé cítí rozpaky... a ptají se jiných na radu...

Jestliže někdo cítí rozpaky, má-li či nemá-li začít sexuální poměr, bude líp, počká-li, až rozpaky a pochyby zmizí, nebo pokusí-li se zjistit jejich příčinu...

Ztroskotá-li sexuální poměr, jen zřídka lze adresovat výtky *jedné* straně. Zpravidla znamená sexuální poměr to, co oba lidé dokážou udělat jeden s druhým. Otázka nezní, zda „mám náladu“, zda „dostávám“ nebo jen „dávám“, nýbrž zda existuje radostná upřímná dvojjedinnost, „my“ místo „já“ a „ty“... kombinace tělesných vlastností a pocitů pohody, společných zájmů a souhlasného do-

Samspel odráží situaci ve Švédsku, kde sexuální život je pojímán mnohem volněji než kdekoli jinde v Evropě. Důsledkem toho je i značný počet nemanželských dětí, jakoli otázky antikoncepce jsou, jak je výše patrné, součástí švédské sexuální výchovy. Švédská společnost to však bere jako skutečnost, která není příliš znepokojivá. Sexuální filmy, literatura, pořady v televizi, volná pornografická literatura jsou součástí této skutečnosti.

Pro člověka s rozvinutým smyslovým a citovým životem není sex pouze biologickou kategorií, nýbrž působí i na etiku tím, že vyvolává pocit potřeby krásy, dosažení hlubší podstaty a pochopení. Proto je velmi důležité rozlišovat mezi sexuálním aktem, který je výsledkem určité fyziologické, pudové potřeby, a sexuálním aktem, který je projevem lásky dvou lidí opačného pohlaví.

Samspel pomíjí, že především v rodině dochází k předávání návyků a k vytváření morálních norem, že děti si osvojují normy sociálního chování v závislosti na chování rodičů a na vztahu rodiny ke společnosti jako celku a na zpětném vztahu společnosti k rodině. Škola může zajisté poskytnout žákům solidní základ znalostí, nemůže však zajistit individuální přístup k jednotlivým dětem v tak citlivé a složité oblasti.⁸ Citová vazba dítěte na rodiče naopak zaručuje, že postupně poučování v oblasti sociální jako součást celkové výchovy bude dobře přijato.

Pohlavní výchova, jak ji koncipuje Samspel, vychází ze švédské skutečnosti, která je narmnoze charakteristická promiskuitou, narkomanii a „volnou láskou“. Z toho důvodu není vhodná k uplatnění v našich poměrech, v nichž má naše mládež zabezpečenou výchovu v koedukovaných třídách. Kladem této výchovy je tvorba sociálních vazeb, v nichž mizí falešné iluze a představy o zvláštnostech druhého pohlaví, zejména v období dospívání. Ve společném kolektivu chlapců a dívek se zjemňují vztahy hochů k dívkám. Společná výchova ve třídě je předobrazem budoucího kolektivu produktivní výroby a pracovního a sociálního zařazení vůbec. Obě pohlaví zpočátku neuvědoměle a později uvědoměle ukazují svůj přínos i specifičnost v pracovní výchově. Nedostatek koedukované výchovy a rychlejší biologický a mentální vývoj dívek vyžadují ze-

⁸ Sexuologický ústav v Praze provedl v Praze, Brně a Košicích výzkum 300 manželských dvojic po dvouletém manželství. Věk manželů se pohyboval mezi 22–25 lety. Z dotázaných považovalo 30% stupeň své informovanosti o sexuálních otázkách za dobrý a 20% bylo zcela nepoučených; 55% manželů a 44% manželek se považovalo za dobře poučené.

V naší anketě mezi mládeží ve věku od 15 do 28 let na otázku, kdo je poučil o intimních pro-

blémeh. uvedli chlapci toto pořadí: četba, televize, přítel, film, škola, rozhlas. Ani jeden neuvěděl své rodiče. Dívky odpověděly v tomto pořadí: četba, přítelkyně, rodiče (matka), škola, film, rozhlas, televize, sestra.

Průzkum u anglických dívek ve věku 18–29 let potvrdil, že s polovinou zkoumaných dívek rodiče nikdy nehovoreli o „věcech života“ (Průzkum listu The Sunday Times Magazine).

sílenou výchovnou činnost, která musí respektovat fakt, že vzájemné vztahy chlapců a dívek se mění a vyvíjejí.

Výchova k manželství a rodičovství v naší socialistické škole je koncipována ve třech etapách. V první etapě (od šesti do deseti let) je realizována v rámci čtení, věcného učení a vlastivědy. Smyslem poučení je pěstovat správný poměr k rodině, k jejím členům a zvláště k rodičům, naučit děti osobní hygieně a životasprávně. Děti mají pochopit rozdíly pohlaví, mají se seznámit s vývojem dítěte po narození a mají být varovány před stykem s neznámými lidmi. Druhá etapa (v jedenácti až dvanácti letech) dává — zvláště chlapcům a zvláště dívkám — poučení o pubertě, vysvětluje přirozenost zájmu o druhé pohlaví a ukazuje na nevhodnost vulgárnosti a cynismu ve vzájemných vztazích a v chování. Děti se seznámí se základními informacemi o pohlavním ústrojí a jeho fyziologii, o vývoji člověka před narozením a po narození, s významem mateřství a tělesné hygieny. Třetí etapa se týká 13–15leté mládeže: zvláště pro chlapce a zvláště pro dívky se vysvětluje přirozenost sexuálních potřeb člověka ve spojení s citovým životem a zdůrazňuje se odpovědnost v sociálních vztazích, podstata přátelství a lásky, důležitost odpovědné volby partnera a význam i podmínky manželského soužití. Mládež se seznamuje s problémy erotické fantazie, onanie, nebezpečí předčasného pohlavního styku a pohlavních nemocí. Závěrem je poučení o plánování rodiny, kontrole porodnosti a přerušném těhotenství.

I přes uvedené klady sexuální výchovy v československé škole se nám zdá, že učební osnovy málo respektují potřebu přiměřené a diferencované výchovy, např. výchovu ženy k mateřství a nutnost mužovy spoluúčasti při výchově dětí v rodině. Nadto jsme přesvědčeni, že výchova k manželství a rodičovství by měla být prohlubována na školách druhého cyklu a speciální formy by měly být zavedeny i na školách vysokých.

Antonín Vaněk

Alvin W. Gouldner: The Coming Crisis of Western Sociology (Nadcházející krize západní sociologie)

New York, London, Inc. Basic Books, 1970.

A. Gouldner patří k těm americkým sociologům, o nichž se u nás v období překotného a mnoha nedostatků poznamenaného vývoje československé sociologie psalo velmi málo. Byla to určitě chyba, poněvadž A. Gouldner je jedním z velmi významných a pozoruhodných soudobých amerických sociologů a jeho dílo má větší hodnotu a význam než práce jiných amerických sociologů, kteří byli u nás mnohdy přehnaně a nekriticky přejímáni a vychvalováni. Recenzovaná kniha, byť rozsahem největší, není první ani jedinou prací A. Gouldnera. Již dříve vydal práce týkající se vzorů průmyslové byrokracie a jako editor uspořádal a vydal několik zajímavých titulů. Z jeho menších studií jsou

obsahově závažné především *Anti-Minotaur — Myth of Value—free Sociology*, z roku 1968 pak velmi cenná a závažná stať *Sociolog as Partisan*. Gouldner kromě těchto prací vydal také knihu o Platónovi, kterou nyní v recenzované práci označuje za první část velkého plánovitěho celku, jenž se má zabývat sociálním původem západních sociálních teorií. Kniha o nadcházející krizi západní sociologie je chápána jako pokračování tohoto záměru a pak mají, jak autor uvádí, následovat dva díly o vztahu romantismu devatenáctého století k sociální teorii. V současné době je Gouldner profesorem na Washingtonské universitě v St. Louis.

Gouldnerova kniha byla již před vydáním velice propagována v odborných časopisech jako kniha desetiletí, jako nejvýznamnější práce po Millsové *Sociologické imaginaci*. Můžeme přiznat, že v rámci americké sociologie je to skutečně nejvýznamnější kniha o americké sociologii v poslední době a že je v určitém smyslu pokračováním a rozvinutím Millsových kritických stanovisek. Gouldnerova práce je velmi rozsáhlá, má cca 530 stran a zahrnuje velké množství problémů. Formálně je rozvržena do čtyř částí a tyto části jsou opět členěny na kapitoly, jichž je celkem 13. Vzhledem k tomu, že Gouldnerova práce je velmi rozsáhlá a dotýká se mnoha problémů, je nutné i v širší recenzi soustředit se jen na některé, zvláště pak na ty, které jsou důležité z hlediska marxistického pojetí sociologie. Kdybychom chtěli stručně vyjádřit, čím se Gouldnerova práce zabývá především, nebo čím především je, pak můžeme říci, že je pokusem o kritickou sociologii sociologie. Je kritikou a také i sebekritikou americké sociologie. Z hlediska proporcí pak jádro kritiky je zaměřeno na strukturální functionalismus T. Parsonse.

Gouldner má pro splnění svých základních kritických cílů řadu předpokladů. Je americkým sociologem, zná dobře vývoj americké sociologie a její hlavní představitele, má také osobní předpoklady, například i určitou filosofickou erudici a filosofickou kvalifikaci. Kritiku orientuje na vnitřní metodologické a teoretické předpoklady a východiska, na vnitřní rozpory a nedůslednosti strukturalismu a současně se snaží i o sociální a třídní zakotvení své kritiky, což je v americké sociologii i nadále zvláštností a výjimkou.

Podle Gouldnera nyní američtí sociologové teoretizují za zvuku pušek (má na mysli americkou válku ve Vietnamu). A právě tento kontext sociálních rozporů a konfliktů je rámcem, v němž rozvíjí Gouldner svou koncepci krize západní sociologie. Není možné oddělit kritiku společnosti od kritiky sociálních teorií. Slabinou soudobých radikalizujících tendencí a hnutí v USA je právě odtržení teorie a praxe. Gouldner dokonce mluví o teoretické apatii amerických radikálů. Ta je ovšem podmíněna také averzí vůči sociologii, která se stala součástí masové kultury. Znalosti marxismu jsou u radikálních směrů velmi nedostatečné. Vzniká tak velká roztržka mezi novou, objevující se strukturou